

**Педагогічна та загально-просвітницька діяльність народних учителів
(кінець XIX – початок XX століття)**

Епоха 60-х років XIX століття є одною з найяскравіших сторінок в історії вітчизняної педагогіки. У цей період суспільно-педагогічний рух особливо наполегливо впроваджував ідею загальнолюдської освіти та пов'язану з цим проблему загальноосвітнього характеру школи. Демократично налаштовані кола російського суспільства приділяли велику увагу організації початкової народної школи і створенню сприятливих умов для її розвитку.

Для здійснення цих завдань, поставлених перед початковою школою, потрібні були відповідним чином відібрані, виховані та підготовлені вчителі. Прогресивна педагогічна громадськість виступала не тільки проти ідеї зниження загальноосвітнього рівня навчання учнів у народній початковій школі за рахунок впровадження в навчальний процес професіоналізації, мілітаризації, схоластичних методів навчання, але й проти підготовки сліпого виконавця інструкцій і методичних рекомендацій учителя. Вона вживала всі можливі заходи з метою вдосконалення процесу становлення початкової школи, переробляючи навчальні програми, рекомендуючи методи, що розвивають педагогічне мислення учителя, організовуючи педагогічну практику в кращих школах, проводячи літні педагогічні курси.

Разом із професіоналізацією в роки столипінської реформи популярною стала ідея мілітаризації народної школи, яка також проводилася за рахунок зниження рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Міністерство освіти, будучи відданим виконавцем всіх реакційних задумів царського уряду в галузі народної освіти, видало декілька циркулярів, у яких викладання військового ладу в початкових школах визнавалося „мірою надзвичайно корисною і бажаною”. Проте спроба реакції понизити загальноосвітній рівень навчання у школі за допомогою мілітаризації також не знайшла підтримки у передової частини учительства. У більшості шкіл ніяких систематичних занять військовою справою не проводилося.

У 1897 році Міністерство освіти затвердило спеціальні програми для посилення контролю за змістом навчання у народній школі, для подальшого обмеження ініціативи та розмаху діяльності прогресивної педагогічної громадськості щодо вдосконалення роботи народної школи. Регламентуючи всю навчальну роботу народних учителів, вони обмежували їх ініціативу у пошуку більш довершених методів ведення занять, ці програми були одними з багатьох заходів уряду стосовно зниження рівня загальноосвітньої підготовки учнів народних шкіл. Найбільш прогресивна земська школа, як правило, не дотримувалася обов'язкової міністерської

програми [5]. На противагу міністерським вказівкам і директивам передові народні вчителі в своїй роботі керувалися ідеями та рекомендаціями прогресивних педагогів, діячів народної освіти. Педагоги у своїй роботі використовували навчальні книги К.Ушинського, Л.Толстого, В.Вахтерова та інших прогресивних педагогів. Деякі викладачі створювали свої підручники, методичні посібники, книги для читання. Так, дуже вдалимими були навчальні й методичні посібники, розроблені народним учителем Б.Грінченком, майбутнім відомим письменником, ученим-фольклористом, громадським діячем і педагогом [1]. Царський уряд і Синод нав'язували народній школі суто релігійний характер навчання. Усупереч вимогам офіційної педагогіки, у земських школах упроваджувалися світські книги для читання, що озброювали учнів загальноосвітніми реальними знаннями.

Крім навчання учнів, до обов'язку народних учителів, абсолютна більшість яких працювала в сільських школах, входила найрізноманітніша суспільна та освітня діяльність серед селян. В умовах темного, напівграмотного дореволюційного села народний учитель часто був єдиною освіченою людиною, до якої зверталися із самими різними проханнями, далекими від його учительських обов'язків. Виняткове положення народного вчителя, майже єдиного представника інтелігенції в сільській місцевості, визначало зміст його різноманітної культурно-освітньої роботи з населенням. Важко назвати такий вид суспільної діяльності в селі другої половини XIX ст., який проводився б без участі народних вчителів. Їм часто доводилося займатися питаннями, що відносяться до компетенції агронома, лікаря, юриста та інших фахівців, яких в селі не вистачало. Народному вчителю була необхідна різностороння підготовка, щоб успішно виконувати свої педагогічні і суспільні обов'язки.

Учителі народних шкіл брали активну участь у санітарно-оздоровчій роботі серед населення. Боротьба із заразливими хворобами, нагляд за виконанням санітарних постанов, розповсюдження медичних листків і брошур, допомога сім'ям, годувальники яких потрапляли до лікарень, надання першої медичної допомоги при нещасних випадках – заходи, організаторами або учасниками яких разом із земськими лікарями (їх у селах було у декілька разів менше, ніж народних учителів) були і народні вчителі. Важливе місце в оздоровчій роботі народних учителів займала боротьба з алкоголізмом, в учнів виховувалося негативне відношення до пияцтва.

У результаті економічної відсталості та реакційної політики царського уряду в області освіти Україна була країною майже суцільної неписьменності: понад 70% працездатного населення було неписьменним, а чотири п'ятих дітей шкільного віку не могли відвідувати школу. Після 1864 року у деяких губерніях України введено земства, які відіграли велику роль у розвитку освіти. Про це свідчить те, що у 1897 році у земських губерніях України середній процент грамотності становив 21,2, а в не

земських грамотність населення була 16.9% [4]. Письменність сільського населення України, що складала основну масу населення, була значно нижча щодо загального низького рівня письменності по країні в цілому.

Важливу роль у розповсюдженні знань серед населення відіграла суспільна робота вчителів щодо організації народних бібліотек. Звичайно, народні бібліотеки знаходилися у початкових школах і вчителі, у вільний від занять час, проводили видачу та обмін книг. На жаль, фонди народних бібліотек були дуже бідні. Цінні за змістом книги не завжди були фінансово доступними народним бібліотекам. До того ж, як відзначали сучасники, придбання потрібних книг, що могли впливати на учнів, було обмежено каталогом схвалених книг [6].

Той стан народної освіти, що існував у країні, надовго відклав здійснення загального обов'язкового навчання. Питання загального навчання народу обговорювалися багатьма прогресивними діячами і широко дискутувалися в Державній думі. Проте в результаті антинародної політики урядової бюрократії, культурної відсталості та вкрай повільних темпів зростання шкільної мережі проблема всеобучу в умовах дореволюційної Росії могла бути вирішена лише у далекому майбутньому.

Однак, у народних школах трудилися тисячі педагогів, які віддавали всі сили для підвищення освітнього рівня народу, боролися з рутинною і бюрократизмом офіційної педагогіки, вносили в життя народної школи нові методи навчально-виховної роботи. Кращі представники учительства, вихідці з простого народу, трудової інтелігенції, а іноді й з привілейованих родин, відмовлялися від вигіднішої кар'єри та особистого благополуччя і, незважаючи на труднощі, десятиліттями працювали в самих глухих і віддалених околицях Російської імперії для того, щоб допомогти народу піднятися з темноти та нещастя [3].

У багатьох дореволюційних педагогічних виданнях та архівних матеріалах можна знайти повідомлення інспекторів народних шкіл про хороші результати старанної, часто до самовідданості, діяльності вчителів, не дивлячись на вкрай несприятливі умови. Народні вчителі займалися із своїми учнями у задушливих, темних приміщеннях, дуже часто не вистачало навчальних посібників, але вони уміли не тільки добре навчити дітей арифметиці, читанню та письму, але й розвинути їх розумові здібності, надати їм деяку інформацію про вітчизняну географію та історію [2].

Ті успіхи і досягнення, які були в роботі дореволюційної народної школи, пояснюються виключно самовідданою роботою вчителів народних шкіл. Н.В. Шелгунов дав високу оцінку освітній діяльності народного учительства. Він вважав, що для такої роботи було мало однієї енергії, також була потрібна палка любов до справи, наполегливість, і навіть упертість для досягнення мети. Людьми

рухав не державний формалізм, не службова старанність, а та благородна сила, що одухотворює [7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Курило В. Початкова школа і народні вчителі Луганщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Початкова школа. – 1999. - №4. – с.54-57
2. Латышина Д.И. История педагогики (История образования и педагогической мысли): учебное пособие. – М. Гардарики., 2002 р. – 603 с.
3. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – поч.. ХХ ст.) / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Радянська школа, 1991. – 381 с
4. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. – Івано-Франківськ: прикарпатський університет., 1992. – 191 с.
5. Усатенко Т.П. Українська національна школа: минуле і майбутнє – К.: Наукова думка, 2003. – 285 с.
6. Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов ХІХ века – М.: Польза, 1912 – 224 с.
7. Шелгунов Н.В. Избранные педагогические сочинения. / Под ред. Н.К.Гончарова. – М.: Издательство АПН РСФСР, 1954. – 254 с.